

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه:	رضایی، اسدالله، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور:	آیین دادرسی و قضا در عصر امویان / اسدالله رضایی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۳۶ق. = ۱۳۹۳.
فروست:	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ.
فروست اصلی:	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ ۱۳۹۳/۳۵۱/پ۲۴۹
فروست فرعی:	معاونت پژوهش ۳۶
شابک:	۱۵۵۰۰۰ ریال ۹-۸۵۲-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
یادداشت:	واژه‌نامه.
یادداشت:	کتابنامه.
یادداشت:	چاپ دوم.
موضوع:	آیین دادرسی (فقه) -- تاریخ
موضوع:	قضاوت (فقه) -- تاریخ
موضوع:	امویان -- تاریخ
موضوع:	اسلام -- تاریخ -- ۱۱-۱۳۲ق.
رده بندی کنگره:	۱۳۹۳ ۶۹/۱۹۵ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۳۷۵
شماره کتابشناسی ملی:	۳۵۱۹۹۱۷

اهدا و تقدیم:

به نظر نمی‌آید هیچ پژوهشگر بالانصافی یافت شود که هنگام پژوهش حوادث صدر اسلام، به ویژه در عرصه شیوه‌های حکومت‌داری، نحوه تعامل با مردم و نوع دادرسی علی بن ابی طالب علیه السلام، آن رادمرد تاریخ بشر و افتخاراسلام را نماد واسوه همه خوبی‌ها نداند؛ از این رو نخست این اثر را به روح آسمانی و جاودانی آن شاهکار خلقت که بارها هنگام تحقیق و نگارش داستان «سوده بنت عماره الأشر» به معنای واقعی اشک نویسنده را جاری ساخت، تقدیم کرده و آن گاه شفاعت و وساطت آن عزیز خداوند و مؤمنان را در حق از دست رفته‌ای خواستارم که برای خدا، بنده خاکی و برای علی علیه السلام، شیعه راستین و برای مؤلف، پدر واقعی بود. روحش شاد.

آیین دادرسی و قضا در عصر امویان

اسدالله رضایی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی

آیین دادرسی و قضا در عصر امویان

مؤلف: اسدالله رضایی

چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۶ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

● چاپ: کوثر ● قیمت: ۱۵۵۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مواکز فروش

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال شیرازی و قدس، نبش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۰۳. تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰
- مشهد، خیابان امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام، خیابان دانش شرقی، بین دانش ۱۵ و ۱۷. تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: عباس ثقفی
- معاونت تولید: روح‌الله سلمانی
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- آماده‌سازی: سید مهدی عمادی مجد
- صفحه‌آرایی: محمد خسروبیگی
- ویراستار: سعید احمدی
- نمونه‌خوان: محمد خسروبیگی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری (دام‌ظله‌العالی) می‌باشد.

«جامعه‌المصطفی رحمته‌الله العالمیه» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم» را تأسیس کرده است. اثر حاضر با عنوان آیین دادرسی و قضا در عصر امویان حاصل پژوهش فاضل گرامی جناب آقای اسدالله رضایی، کوششی است در به‌ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
بخش یکم: مباحث مقدماتی (مبانی)	
مفهوم‌شناسی و پیشینه.....	۱۹
آیین دادرسی در لغت.....	۱۹
آیین دادرسی در اصطلاح.....	۱۹
قضا در لغت.....	۲۰
قضا در اصطلاح.....	۲۱
قاضی و دادرس.....	۲۳
پیشینه دادرسی در محیط پیدایی اسلام و همسایگان آن.....	۲۳
۱. شیوه دادرسی روم شرقی (بیزانس).....	۲۳
۲. شیوه دادرسی در ایران باستان.....	۲۵
۳. محدودیت‌ها و چالش‌های قضایی ایران باستان.....	۲۷
۴. قضا و دادرسی دوران جاهلیت.....	۲۹
الف) تحکیم (داوری).....	۳۱
ب) احتکام (داوری کاهنان).....	۳۳
۲. جایگاه قضا و دادرسی در اسلام.....	۳۵
مشروعیت قضا.....	۳۵
ضرورت و اهمیت دادرسی.....	۳۶
قضا و دادرسی در روزگار رسول‌الله ﷺ.....	۳۷
۱. نظام جدید قضایی بر پایه‌های حق‌محوری.....	۳۷
۲. وضع قوانین دادرسی.....	۴۰
۳. سیره قضایی پیامبر خدا ﷺ.....	۴۳

۴۷ ۳. امویان و حاکمیت
۴۷ سلسله امویان
۵۱ قلمرو حاکمیت امویان
۵۲ تبدیل خلافت به سلطنت
۵۵ ۴. اوضاع کلی جهان اسلام در عصر امویان
۵۵ اوضاع سیاسی
۶۰ فتوحات امویان
۶۱ اوضاع اجتماعی
۶۷ نظام اداری عصر امویان
۶۸ ۱. خلافت و وزارت
۶۹ ۲. تقسیمات اداری امارت
۷۰ ۳. منشور یا دستورالعمل اداری
۷۱ ۴. واحدهای اداری امویان
۷۱ الف) دیوان‌ها
۷۴ ب) نظام الجُند
۷۵ ج) شُرطه
۷۵ د) نهاد دادرسی و قضا

بخش دوم: تشکیلات و گستره دادرسی در عصر امویان

۸۱ ۱. نهاد دادرسی دوران امویان
۸۲ قضا و دادرسی عمومی
۸۳ ۱. ارکان قضا و دادرسی
۸۶ ۲. ساختار دادرسی امویان
۸۶ الف) دستیاران قاضی
۹۰ ب) محل دادرسی و قضا
۹۳ ج) نهادهای دادرسی ویژه
۹۳ یکم) قضا و دادرسی ارتش (عسکر)
۹۶ دوم) قاضی أحداث یا جراح (جنایی)
۹۹ سوم) قاضی سیار
۱۰۰ چهارم) قاضی القضاة یا قاضی مرکزی
۱۰۳ ۲. نهاد یا دیوان مظالم (از نهادهای مرتبط با قضا)
۱۰۳ مفهوم‌شناسی
۱۰۶ تاریخچه و پیشینه
۱۱۰ جایگاه مظالم در آیین دادرسی امویان

۱۱۱	موضوعات قابل رسیدگی در مظالم
۱۱۷	شرایط ناظر مظالم و تفاوت وی با قاضی عمومی
۱۲۱	۳. ولایة السوق (از نهادهای مرتبط با قضا)
۱۲۱	مفهوم‌شناسی
۱۲۴	ولایة السوق (حسبه) در آینه تاریخ
۱۲۸	جایگاه ولایةالسوق (حسبه) در نظام اسلامی
۱۳۲	والیان سوق در زمان امویان
۱۳۷	۴. نهاد شرطه (از نهادهای مرتبط به قضا)
۱۳۷	واژه‌شناسی
۱۳۸	شرطه در صدر اسلام و عصر امویان
۱۴۱	شرطه و قضا
۱۴۳	جایگاه و شعبه‌های شرطه در نظام حکومتی امویان

بخش سوم: گزینش قضات، شرایط و منابع دادرسی در عصر امویان

۱۵۳	۱. منصب قضا و شیوه نصب قاضی
۱۵۴	دینی یا بشری بودن منصب قضا
۱۵۷	شیوه‌های نصب و عزل قضات
۱۵۷	۱. پیشینه گزینش قاضی
۱۵۸	۲. آیین نصب و عزل قاضی در روزگار امویان
۱۶۰	الف) رویه گماردن
۱۶۳	ب) متن نصب قضات
۱۶۴	ج) تلاش در گزینش قضات موردنظر
۱۶۶	د) رویه عزل قضات
۱۶۹	۲. عناصر ولایت قضا و شرایط قاضی
۱۷۳	۳. رزق قاضی و قضات مشهور
۱۷۳	رزق یا رواتب قاضی
۱۷۸	قضات مشهور امویان
۱۸۷	۴. منابع دادرسی و صدور احکام در عصر امویان
۱۸۷	کتاب (قرآن کریم)
۱۹۲	سنت
۱۹۶	اتفاق (اجماع)
۱۹۹	قیاس

فرمان خلیفه.....	۲۰۶
استحسان.....	۲۰۹
مَصَالِح مَرَسَلَه (استصلاح).....	۲۱۰
سَلَّةُ ذَرَاِیَع.....	۲۱۰

بخش چهارم: شیوه‌ها و چگونگی دادرسی و قضا در عصر امویان

۱. روش طرح دعوی و سنخ شکایت‌های گروه‌های اجتماعی.....	۲۱۷
چگونگی طرح دعوا و سنخ دعاوی.....	۲۱۷
مراجعات به قُضات.....	۲۲۱
۲. اختیارات قاضی و موضوعات فرا قضایی.....	۲۲۹
۳. روند و شیوه‌های دادرسی و اثبات حق.....	۲۳۵
آرایش مجلس قضا.....	۲۳۵
روند کشف حقیقت در دادرسی.....	۲۳۹
۴. نوع مجازات و اجرای حکم.....	۲۵۷
حبس (زندان).....	۲۵۷
حدود.....	۲۶۰
تعزیر یا تأدیب.....	۲۶۲
قصاص.....	۲۶۴
دیه (خون‌بها).....	۲۶۶
آیین اجرا و تنفیذ احکام.....	۲۶۸
۱. قاضی و اجرای احکام.....	۲۶۸
۲. نهاد شرطه، مجری احکام.....	۲۷۰
وجود و عدم تجدیدنظر در احکام.....	۲۷۱
۵. ویژگی‌های دادرسی امویان.....	۲۷۵
صدور رأی بر اساس اجتهاد و استنباط.....	۲۷۵
استقلال از سیاست.....	۲۷۶
مکتوب شدن احکام.....	۲۷۸
وکالت در دادرسی.....	۲۷۹
ارجاع به خلیفه.....	۲۸۰
۶. انحراف از معیارهای اسلامی در دادرسی.....	۲۸۱
دادخواهی سوده (مظالم).....	۲۸۱

۲۸۴	عمل به رسم جاهلیت (شیوه دادرسی).....
۲۸۴	اصرار بر قضای غلط (اجرای حکم).....
۲۸۵	عدم قبول شهادت به جرم دوستی علی <small>رضی الله عنه</small>
۲۸۵	تعطیل حدود الهی (کیفری).....
۲۸۶	قبول شهادت قاذف (کشف حقیقت).....
۲۸۶	قضا در خلوت (آداب قضا).....
۲۸۶	قضای ظالمانه.....
۲۸۷	هراس از حق گویی.....
۲۸۹	پیوست‌ها.....
۲۸۹	دورنمای سلسله امویان شرق.....
۲۹۱	واژه‌نامه.....
۳۱۵	فهرست منابع.....
۳۱۵	عربی.....
۳۳۳	فارسی.....

پیشگفتار

خدا را فراوان سپاسمندم که با اَلطاف بیکران خویش، به انسان، درک و شعور بخشید و با عِلْم و قَلَم - که بدان سوگند یاد کرد - مجهّز ساخت. درود و ثنا به پیشگاه انبیای الاهی، به ویژه خاتم آنان و پیشوایان راستین، که تا پای جان برای هدایت بشر، پای فشردند و لحظه ای تردید به خود راه ندادند.

بی شک، همواره دادرسی در تاریخ بشر، از مهم ترین نهاد هایی بوده است که تأمین امنیتِ جان، مال، و آبرو به ویژه آرامش اجتماعی مردم هر جامعه را، فراهم می آورد. کوچک ترین سهل انگاری، کوتاهی، بی تدبیری و نا اهلی جبران ناپذیرترین خسارت ها را به بار می آورد. دین و نظامی که از یک سو، محکم ترین مبانی و منظم ترین تشکیلات، و عادلانه ترین دادرسی ها را ارائه دهد، و از دیگر سو، افراد آن، اطلاعاتی کافی درباره نظام دادرسی آیین خویش داشته باشند، موفق ترین نظام در عرصه های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و... خواهد بود، و هیچ گاه مجرم در آن نظام جهت اعمال مجرمانه اش، رشد نخواهند کرد.

اسلام، واپسین دین آسمانی است که برای هدایت و زندگی عاری از تنش و نزاع، ارائه شده است. این دین از جهات مختلف، به مسئله «قضا» توجه جدی نشان داده و داوری های عادل ترین قاضی یعنی علی بن ابی طالب علیه السلام پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله را در کارنامه خود به ثبت رسانده است.

آشنایی مسلمانان به نظام دادرسی اسلام که مباحث فراوانی (مبانی نظری و علمی، عملی، فقهی و اجتماعی، شیوه ها، مراحل، و چگونگی دادرسی و...) را فرامی گیرد از

اهمیت فراوانی دارد؛ به همین جهت در این کتاب، به آیین دادرسی عصر امویان که از یک سو، به زمان رسول الله ﷺ پیوند می خورد و از دیگر سو، به نحوی شالوده های تمدن اسلامی در این دوران بنا نهاده شد، توجه کرده و در صدد پاسخ به این پرسش است: «ادارسی که پیامبر اسلام بنیانگذاری کرد، در این دوره از تاریخ، چگونه بود و آیا با اصول و آموزه های اسلامی همخوانی داشت؟»

از آن جا که درباره این موضوع، اثر مستقل و مورد اطمینان یافت نمی شود، امید است محقق توانسته باشد انتظار جویندگان عزیز، به ویژه دانشجویان و دانش آموختگان این رشته را برآورده ساخته باشد. چه این که شایسته است خوانندگان ارجمند، لغزش های مؤلف را کریمانه بخشوده و از ارائه پیشنهاد های سازنده خویش بی بهره نسانند. این اثر، پایان نامه کارشناسی ارشد محقق است که بازبینی شده و اکنون به همت بلند «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیة» منتشر می گردد. بر خود لازم می بینم با تمسک به حدیث شریف نبوی «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ» (عبدالرزاق الصنعانی، المصنّف، ج ۱۰، ص ۴۲۵، ح ۱۹۵۸۱)، از رئیس محترم و فرهیخته این مرکز و دست اندرکاران نشر و استادان محترم راهنما، مشاور، داور، دخترم زینب رضایی و همه کسانی که مرا در سامان بخشیدن آن، یاری رسانده اند، نهایت سپاس را به عمل آورم.

اسدالله رضایی

قم مقدّس

بهار ۱۳۹۱ / رجب ۱۴۳۳